

Dugonics András.

Szül. 1740-ik évi október 17-én, meghalt 1818-ik évi július 25-én.;

I.

Bevezetés.

Nincs nehezebb feladat, mint az ifjúságban régebbi íróink iránt tiszta, igaz érdeklődést kelteni. A fejletlen szegényes nyelv s a még szegényesebb gondolat-világ, melylyel a régibb művekben találkozik, bizonyos édes illuzióktól fosztja meg, melyekről nem akar, vagy nem tud lemondani. Nem bírja elképzelni sem, hogy ugyan mi azokban, a megavasodott művekben a szép, az érdekes és értékes? Mért emlékezik meg ama művekről elismeréssel, kegyelettel és hálával az irodalom-történet? Csak egyet tanul meg e művekből, azt, hogy — élvezhetetlenek! Pedig éppen nem azok és emellett mindig tanulságosak. Csakhogy a ki igazán élvezni akarja őket: vissza kell hatolnia amaz idők szellemébe, bele kell élnie magát régen

lezajlott századok erkölcsébe, szokásába, nyelvébe, levegőjébe, s akkor aztán igazán megérti, hogy azok a régi írók is joggal voltak nagyok, joggal ünnepeltettek s dicső nevük nem csupán úgy véletlenül került az irodalomtörténet pantheonjába.

Mert hát mint minden a világon: a nemzetek irodalma is rendszeres fejlődési fokozatokon megy keresztül. A kezdetleges nyelv, mely csak kezdetleges gondolatokat hordozhat, csak lassanként tisztul, tökéletesedik s a szellemnek is nagy időkre van szüksége, míg megtanul röpi, fenn szállani. De éppen e rendszeres fejlődésnek, e fokozatos haladásnak a története érdekes. Így válik az irodalom-történet a művelődés-történet egyik legfontosabb részévé, s éppen ezért nem szabad a multtal könnyelműen bálnunk, annál kevésbé agyonmagasztalni a jelent ama, küzdelmeivel már-már homályba vesző idők rovására.

Minden kornak meg vannak a maga írói s ha igazságosan akarjuk kijelölni helyöket az irodalom-történetben: sohasem szabad őket elválasztani koruktól.

II.

A centralisatio.

A szatmári békekötés után a magyar nemzet erkölcsileg rohamosan süllyedt a beláthatatlan veszedelmek örvényébe. Ki volt merülve s megadta magát sorsának. Nem törődött semmivel, az édes anya-nyelvvel legkevésbé. A főur, a nemes, a polgár közügyekben csak a latin, családi életben pedig nagyrészt a francia és német nyelvet használta. Jóformán csak a köznép beszélt magyarul.

Szomorú, siralmas idők voltak azok. Inkább tengődés, mint élet, mert egy nemzet csak nyelvében élhet igazán.

A hatalmassá lett Ausztria kárörvendő szívvel nézte a magyar nemzet ez elkorcsosodását, gyönyörködött romlásában; vakoskodásában, tehetetlenségében s elérkeztnek látta az alkalmas időt régen tervezett családi politikájának érvényesítésére, mely nem akart kevesebbet, mint a különböző kormányzattal igazgatott országokat egyenlő alkotmányval, erős központi igazgatással, egy nyelvvel s egy vallással bíró állammá olvasztani.

I. Lipót hagyományos politikája volt az. I. József folytatta, III. Károly pedig már sajátkezüleg osztogatta a tizenegy, kilenc és hétágú koronákat a magyar uraknak, hogy elbódítsa őket; azután jött Mária Terézia ovatos, csábítóan finom, veszedelmesen nagylelkű modorával, végkép elszédítvén a „magasabb politikához“ nem értő ország rendeit, nemességét s népét egyaránt. Nagyjainkat fényes udvarába vonta s a nemzetnek eszébe sem jutott, hogy ezáltal elidegeníti őket a hazától. Az udvar pompája rendkívüli varázst gyakorolt s a rang- és címkörség csakhamar vészes járvánnyá fajult. Ki látta volna a veszedelmet? Hiszen a királyné mindent a magyarok kedvére tesz. Budán királyi palotát épített (de nem lakja); „nemzeti iskolák“-at alapít (a hol a német nyelvet nagyban tanítják) s

udvara tárva-nyitva a magyar előkelő világ számára (hadd szeressék meg Bécsset s hadd feledjék el hazájokat!)

De van az országnak egy jelentékeny osztálya, mely tartja magát s hiven megőrzi nemzeti szokásait és erkölceit. A köznemesség. Ez utjában áll Mária Terezia nagy politikai terveinek. El kell háritani az akadályt! Megsemmisíteni nem lehet, de meg lehet hódítani. És a királyné megragadta a kedvező alkalmat, de nem durván, — mint a ki ajtóstól ront a házba — hanem simán, kimélettel. Azt akarta, hogy nagylelkűnek lássák akkor is, mikor számításból cselekszik.

Hogy a köznemességet is Bécsbe vonhassa: esalétekkül, lépül két régi intézményt elevenített fel. A lovag-akadémiát s a magyar nemes testőrséget. (1760.) A magyar urak e vészes intézkedést (nem sejtve a királyné titkos célzatait) ujjongva fogadták. Váratlanul és kedvesen lepte meg őket. Nagy összeget szavaztak meg a diszgarða fentartására oly kikötéssel, hogy a felveendő ifjakat a megyék maguk ajánlják.

Ime, egy kis drága csecse-becs a királynétól, melyért viszont az udvar nem kívánt egyebet, mint a magyar állam lehető beolvasztását a birodalomba s a nemességnek (a nemzetiség ez utolsó oszlopának) teljes elidegenedését hazájától. A testőrség felállítása tehát csak eszköz akart lenni a központosítási tervek megkönnyítésére. Valóban azzá lett-e? majd látni fogjuk.

II. József, Mária Terezia utódja, sokkal nyiltabban, durvábban folytatta a osztrák-ház hagyományos politikáját. Nem hosszadalmas, kerülő utakon akarta célját érni, de egyenesen haladva s hirtelen. Ezért nyult erőszakos reformokhoz. A magyar koronát Bécsbe szállíttatta s nem koronáztatta meg magát. Rendeletei közül különösen az 1784 május 11-iki rendelet idézett elő nagy felháborodást, mely szerint Magyarországon kötelezővé tette a német nyelv hivatalos használatát.

Most már tisztán lehetett látni: mit akar a bécsi udvar s így érdekes lesz tudni: minő eredményeket szültek e viszonyok?

III.

Irodalmunk ujjászületése.

A magyar köznemesség testőr-tagjai előtt tehát megnyílik Bécs, a nagy világváros, hogy fényével s élveivel végkép elborítsa őket. De ime, mi történik? Bár a magyar testőrök deli ifjuságukkal, ragyogó ruházatukkal folytonos bámulat és ünneptetés tárgyai: nem szédülnek meg az idegen légkörben, sőt a külföld műveltségét látva — minden hiuságtól menten saját és nemzetök elmaradására gondolnak. A láthatár kiszélesedik előttük. Látják, hogy Európa valamennyi államában fejlett irodalom virágzik, csak a magyar nem törődik a magáéval. Mindenütt előretörés, forrongás, csak a mi nemzetünkre súlyosodik tompa álmom. Fel kell hát rázni végzetes álmából!

S ime, a kiket a bécsi udvar nemzet-ellenes törekvések eszközéül akart felhasználni: a nemzeti ujjászületés nagy eseményének munkásaivá szegődnek s „a dülő magyarság alá hajolnak támogató válllaikkal.“

Nagy eszmék, szent gondolatok lelkesítik őket. Céljok, megértetni nemzetükkel, hogy joga van élni és előretörni mint a többi nemzeteknek és kötelessége lerázni szelleméről a holt nyelv bilincseit, míg egy új alapokon teremtetett irodalom meg-egyengeti majd az utat a politikai és társadalmi ujjászületés számára is. S a pillanat, mely e nagy gondolatokat lelkükben komoly határozattá érlelte, egyuttal Mária Terézia titkos terveinek összeomlását is fennen hirdette.

A testőrség tagjai elsajátítják a francia műveltséget, min-tául veszik a francia irodalmat. Nem vágyódnak eredetiség után, sőt beismerik, hogy magyar nyelven igen nehéz feladat jól írni; de azért elkezdik a nyelvet művelni s biznak a jövőben. Hivatást éreznek magukban arra, hogy az irodalom elhanyagolt ügyét apostoli lélekkel szolgálják s hozzáfognak a nehéz munkához. Irnak költeményeket, történelmet, színműveket s for-

ditanak bölcsészeti munkákat és regényeket. A nyelv éledni kezd hevülésük tüzeiben.

A francia iskola mellett s tőle egészen függetlenül ugyanekkor megalakul az országban az ugynevezett classica i iskola. Ez az antik szellemmel s formákkal akarja ujjíateremteni a magyar irodalmat. A törekvés, a cél egy mindkettőnél, csak utjok különböző. Hatásukban ismét egyezők, a mennyiben mindkét iskola a nemzetnek csak egyes rétegeit hatja át, de nem az összes nemzetet. Mind a franciai, mind a classica i szellem távol áll a — nemzeti szellemtől.

Oly irodalmi iskolának kell tehát támadnia, mely amaz idegen szellemet és formákat kedvelő iskolák irányával szemben a nagy nemzethez, a néphez forduljon; tárgyban és alakban az igazán nemzetit keresse.

A francia, vagy a görög és római irodalmak viszhangoztatása nincs haszon nélkül, de közvetett hatása vérré, nemzeti szellemmé nem válhatik, sőt a nyelv számára minden idegen forma egy-egy új bilincs, mely a gondolatok és érzelmek szabad szárnyalását bénítja. Azokat az idegen bálványokat nem fogják nálunk megimádni, de bizonynyal lelkesedve fogadnak oly irodalmi irányt, mely a hazai talajból áll elő s a nép egyszerű, tiszta nyelvét hangoztatva fölveri rettenetes közönyéből az elmaradt nemzetet. Férfiakra van szükség, kik a jelen kétségbeejtő satnyaságával, anyagi és erkölcsi süllyedésével, politikai és társadalmi nyomoruságaival szemben kiemeljék a feledésbe vezett ősidők lélekemelő, dicső, nagy képeit, hatalmas árnyait s mint óriási példákat: jártassák, beszéltessek, cselekedtessek őket a honi földön, ivadékaik felbuzdítására; szóval, az irodalmi ujjaszületés oly foku fejlettségére van szükség, melynek üdvös hatása megszülhessen a politikai s társadalmi renaissance-ot is. És ez az irodalmi iskola, a „népies iskola,” nem is késik sokáig s mint ennek megalapítója s első apostola — a nemzet szellemével teljesen öszhangzó irányban — csakhamar megkezdi rendkívüli sikeres és hatásos működését — Dugonics András.

IV.

Dugonics András életrajza.

Dugonics András 1740-ben október 17-ikén született, Szegeden, hol hasonló nevű atyja tekintélyes polgár s a városi tanácsnak harminckét éven át egyik legfáradathatatlabb buzgalmu tagja volt. Anyja, Imre Katalin, szintén polgári családból származott s szelid lelkével, jó szive minden gondjával egészen családjának élt.

Fájlalhatjuk, hogy költőnk szülői házának viszonyairól, gyermekkoráról s fiatalságáról keveset, vagy jóformán semmitsem tudunk. De, hogy a jó szülők szerető vezetése mellett mind ő, mind öccse Ádám, a leggondosabb nevelésben részesültek: nyilván látható abból, hogy András a magyar irodalomnak és tudományosságnak elsőrendű bajnokává, Ádám pedig Szeged város közszeretben részesült tisztviselőjévé küzdötte fel magát.

Andrásban már korán mutatkozott a hajlam, mely őt később teljesen az irodalom s tudományok terére vonta. Többet tett, többet tanult, mint a mennyit az iskola kívánt. Szabad óráit szivesen töltötte írással és olvasgatással s a mi a serdülő ifjunál mindig igen jó jelenség: az önművelődés útjára lépve iparkodott a maga lábán járni. Tehetsége, szorgalma jóval fölmulta társaiét s tanárainak — a szegedi kegyesrendi tanítórend tagjainak — figyelmét is magára vonta.

Dugonics annyira megkedvelte e szerzetet, hogy — elvégezvén iskoláit s különben is hivatást érezvén a tanításhoz — elhatározta: belépni a szerzet tagjai közé. Anyja ellenezte, de ő állhatatosan megmaradt szándoka mellett s szelidségével legyőzve anyja ellenzéseit, 1756-ban csakugyan a szerzetbe lépett.

A próba-évek után, szép sikerrel végezvén el a bölcsészeti s hittudományi tanfolyamokat, — amazt N. Károlyban, ezt

Nyitrán — áldozárrá szentelték s utána rögtön tanítani kezdett Erdélyben, Medgyesen. Itt a költészetet és szónoklattant adta elő a két felső osztályban. Az új életpálya s Erdélyben való tartózkodása elhatározó befolyással voltak szelleme fejlődésére. Erdély regényes hegyei, völgyei, kedves magányának csöndje s fogékony, mély kedélye mind közreműködtek abban, hogy költővé tegyék. Megzendítette lantját, melyet már husz éves korában Nagy Károlyban is pengetett (a nemzeti Múzeumban kéziratban levő ifjúkori versei ez időből valók) s boldog napokat élt. Dalolt, de csak magának. A dicsőség álmái nem zavarták, csak a messze multakból visszacsillanó képek. A föld, melyen járt, nagy történeti emlékek temetője volt. Fialat szerzetesünk élénk képzelete előtt a római és dák-világ alakjai, a hun és magyar fejedelmek vitézi árnyai lebegtek szüntelen. A költészetet a levegővel szitta magába, a történelem iránti szeretet önkénytelenül támadt lelkében s gondolatban, álomban már bizonynyal itt homlokon csókolta őt a történeti költészet múzsája. Itt írta meg 1767-ben „Trója veszedelmé“-t s innen küldötte meg azt, hat évvel a nyilvánosságra bocsátás előtt (1768) Tapolcsányi Gergelynek, a szegedi kegyesrendi ház főnökének szíves áttekintés végett.

1770/1-ben Nyitrára tették át, hol a püspöki papi-növelében a bölcsészetet tanította, de azért nem hanyagolta el a költészetet sem. Mintaképe Gyöngyösi István volt, kit e kor az egyetlen klasszikus költőnek tartott, s kire az átkori idők majd minden versírója, mint valami elérhetetlen magasságban ragyogó tüneményre, tekintett fel. Dugonics annyira szerette, hogy később (1796) „költeményes maradványait“ két kötetben összegyűjtve kiadta.

A Nyitrában töltött idő alatt teljesen kiérdemelte az ot-tani püspök, Gusztini János becsülését és szeretetét s neve az iskola és a tudomány emberei előtt csakhamar jóhangzású lett. Így történt, hogy a jezsuiták 1773-ban hazánkban eltöröltetvén, az akkor még Nagy-Szombatban levő egyetem tanszékeinek betöltésére pályázatokat hirdettek s Dugonics is pályásván, nem sokára kinevezték őt a „nagyszombati tanulmányoknak királyi

Mindenségében (= egyetem) a tudákosságnak (= mennyiségtan-nak) királyi tanítójává.“

Dugonics ére-szobra Szegeden.

Mint egyetemi tanár, működését 1774-ben kezdte meg, valamint irodalmi munkássága is, melyet következő cikkünkben ismertetünk és méltatunk bővebben, valósággal itt kezdődik el. 1777-ben áthelyezték az egyetemet Budára, honnan Dugonics 34 évi tanári működése után 1808-ban visszavonult a nyilvános pályáról övéihez Szegedre.

Alapos képzettséggel, sokoldalú s gazdag ismeretkörrel bíró tanár volt. Előadott tárgyához mindig szeretettel ragasz-

kodott; buzgalma az ismeretek terjesztésében fáradhatatlan; tanítványai iránt szeretetteljes és őszinte; modora megnyerő; módszere helyesen alkalmazott; tanítása lelkes és lelkesítő volt. Nemes szívű embereket s jó hazafiakat kívánt nevelni. Főcélja volt az észnek és szívnek együttes képzése s az oktatás módját úgy intézte, hogy hallgatói az akkor még kevés vonzerővel bírt mennyiségtant nemcsak szívesen hallgatták tőle, de meg is kedvelték. Tanítványai ragaszkodtak hozzá s őszintén szerették, kivált a szorgalmasabbak és jobbak, úgy annyira, hogy ezek később az életben is országszerte magasztalva emlegették nevét. Jobb tanítványaival gyakran együtt sétálgatott a mezőkön, a hegyek közt s ilyenkor azokat gazdag ismereteivel, érdekes elbeszéléseivel mulattatva oktatta. A szegényebb sorsú ifjak közül többeket szívesen segített, hogy tanulmányaikat folytathassák és bevégezhessek. Mindezek mellett testestül-lelkestül magyar lévén: magyar szellemben nevelt és tanított. Többször megtörtént, hogy midőn a latinul előadottakat magyarul fejtegetné, megragadta az alkalmat és lángszavaival buzdította tanítványait mind annak szeretetére és becsülésére, a mi nemzeti, a mi magyar. II. József germanizáló rendeleteinek hatása alatt szakadatlanul arra törekedett, hogy mentül áldásosabban s gyümölcsözőbben hathasson nemzete szellemére. A „Tudakosság két könyve“-t is csak azért írta meg tisztán magyarul, hogy meggyőzze a hitetleneket a magyar nyelv használhatóságáról. Gyűlölte amaz erőszakos törekvéseket, melyek megtámadva politikai függetlenségünket, a nemzetet édes anya-nyelvé- től is meg akarták fosztani.

Dugonics magas, tömött, egyenes termetű ember volt. Szép és eleven arcának különös díszére szolgált gyönyörű fodros haja. Beszéde, mint járása, élénk; szíve nyílt, őszinte, gondolkozása világos, társalgása szellemes és természetes. Komoly tudósok közt mély belátása s józan ítélete által ép úgy kimagasodott, mint fiatal, vidám kedélyével az ifjúság körében.

Igen kedves vonás Dugonics életében a szülei és rokonai iránti nyájas, állandó szeretet, melyről az atyja halála alkalmából (1780) öcséséhez intézett eme szavai is tanuskodnak: „Tudod-e, édes öcsém, kit vésztettünk el? Azt, a ki előtt leg-

bátorságosabban szólhattunk e világon; kinek szemei előtt édesdeden forgottunk; kinek szívbeli minden rejtekeinket bátran fel-fedhettük; a ki előmenetelünkön teljes szívéből, minden színlés nélkül, igazán és tökéletesen örvendett . . . egy szóval: elvesztettük édes atyánkat . . .“ Dugonics mikor így érzett és irt, negyven éves volt.

Szülővárosát is határtalanul szerette s nyugalmaztatván, életének utolsó tiz évét a szülői házban s rokonainak szerető körében élte le. Szeged emelésére, virágoztatására minden tőle telhető jót elkövetett. Szerette népét is s legkedvesebb idő-töltései közé tartozott fölkeresni a munkásokat, bizalmasan elbeszélgetni velök, hasznos ismeretekre, okszerű élet-elvekre tanítgatni őket s ellesni, eltanulni, összejegyezgetni, gyűjteni népies szólásmódjaikat és közmondásaikat. Így gyűlt össze lassankint a „Magyar Példabeszédek és Jeles Mondások“ anyaga, Toldyként: „egy hosszú, figyelmes élet öröksége.“

Még egy nagy szenvedélye volt Dugonicsnak: a színház. Rajongó pártolója volt a magyar színészetnek s különösen szerette (mert hiába, melyik halandó van hiúság nélkül?!) ha az ő darabjait adták. Tanítványai jól ismervén az öreg „nagyságos“ urnak (így címezték, mivel királyi tanácsos volt) e tiszteletre-méltó gyengéjét, ilyenkor rendesen a színház körül ögyelegtek. Mikor aztán jött s látta őket, megkérdezte tőlük:

★ — Hát ti mit kerestek itt?

— Bizony nagyságos úr Báthori Máriát adják, szeretnők megnézni, de nincs pénzünk.

— No hát gyertök fiaim! s ezzel mindegyikért befizetett s vitte őket a színházba. ★

Élete alkonyát csöndes munkásságban s vidám kedélylyel töltötte el Szegeden, hol 1818. július 25-én hetvennyolcz éves korában övéinek karjai közt jobb létre szenderült.

A „Tudományos gyűjtemény“ ez alkalommal a következő nekrológot közölte: „Szegeden meghalt Dugonics András, a kegyes iskolák szerzetéből való pap. Az erkölcsöknek és tudományoknak áldozott élete, a tanításban fáradhatatlan fáradozásai,

számos és becses munkái, melyekkel a magyar litteraturát oly dicsőségesen gyarapította, neki a magyaroknál mindenkor fennmaradandó nevet szereztek.“

Rendtársai 1847-ben márvány sirkővel jelölték meg hamvait; szülővárosa Szeged, a harmincas években arcképével díszítette városháza nagy termét, 1876. évi augusztus 19-én pedig érc-szobrot emelt emlékezetére, melynek leleplezésekor az egész ország hálás szívvel dicsőítette jeles írójának nevét.

V.

Dugonics András művei s ezek méltatása.

Most ismerkedjünk meg Dugonics irodalmi munkásságával közelebbről.

Ifjúkori verseit (melyek csak szárnypróbálgatásoknak tekinthetők) mellőzve: első önálló művével 1774-ben találkozunk. Ez a „Trója veszedelme“ című könyv. (Nyomatott Landerer Mihálynál, Pozsonyban). E mű három részre van osztva. Az első és harmadik rész — prózában írva — nem egyéb, mint commentár a görög viszonyokhoz, a trójai háború mellékeseményeihez és szereplő egyéneihez. A második könyv teszi ki a tulajdonképeni költeményt: Aeneas elbeszélése Dido előtt, legnagyobb részben Virgil után. A vers-alak négyes rimű alexandrin s maga az előadás teljesen népies. Költői képei, választékosabb kifejezései Gyöngyösi emlékeztetők. (Pl: Zuhog a levegő kifelé jöttökkel, „Szakad aranylánca kezdett örömeknek,“ „Ég felé vetette esőző szemeit“ stb.)

Alig jelent meg ez első munkája: tudós pályatársai rögtön megtámadták, hogy egy egyetemi tanárhoz éppen nem illik, ha anyanyelvén s még hozzá népszerűen ír! Dugonics, csak azért, hogy megmutassa nekik: tudna ő latinul is írni, ha akarna, megírta: „Argonauticorum, sive de Vellere Aureo“ című munkáját, mely az arany-gyapju regéjét, Jazon és társainak ismeretes történetét foglalja magában s alapeszméje az, hogy nincs oly nehézség, nincsenek oly akadályok, melyeken az állhatatos erény ne diadalmaskodhatnék.

De esze ágában sincs tovább is latinul írni. Már 1780-ban Pesten új művet ad ki, mely ismét eposzi kísérlet, de magyar nyelven van írva s népies modorban előadva. Ez „Ulisses,“ husz énekben. E nagy költeményében Dugonics tárgyilag egészen Homérral követi; előadása tömör, nyugalmas, egyszerű, csak hely-lyel-közzel használja Gyöngyösi „ékesgető ecsetét“ szerencsésen

versenyezve ennek könnyű folyásu verselési módjával is. Dugonics sok kedvvel és gondnal írta meg e munkáját s irigyelte a görögöket, mert híres cselekedeteiket egy Homer énekelte meg! Oh ha a magyar dicsőséget is ily ajkak zengenék! Ha akadna író a ki a mult nagyságát föl tudná eleveníteni munkáiban s e gyámoltalan kor elé vezetve a hatalmas ösöket: új buzgásra, új dicsőségre ösztönöznék a nemzetet. Minő szent hivatás lenne ez apostoli szerep! Mit olvas a közönség legszivesebben? Idegen regényeket. Teremtsük meg hát számára a magyar regényt s legyen e regények tárgya a magyar dicsőség multja!

Igy hagyja félbe Dugonics az eposi kísérleteket s tér át a regény művelésére, melynek muzsája örök-zöld koszorúkkal fonja körül ősz fürteit.

Eddigelé egyetlen magyar regényünk sincs. A mi van, az fordítás, átdolgozás, idegen világ szellemét lehelő. — Dugonics „Etelka“ című regénye az első magyar regény. Uttörő munka s minthogy lényegében irányregény is: egyuttal művelődés történeti fontossága is van. Irodalmi esemény. Egyszerre megteremti a magyar olvasó közönséget. Rövid időközökben három kiadást ér, bár két vaskos kötetet tesz ki s jó drágán árulják. Hatása rendkívüli, mert meséje ugyan Árpád és Zoltán fejedelmek korában játszik, de minduntalan vonatkozások és célzások fordulnak elő benne II. József erőszakos reformjaira és intézkedéseire. A közönség olvas a sorok közt is. Megérti az író tulajdonképeni célját s tapsol hozzá. A regényt kapkodják, olvassák mindenfelé. Az ujszülött lányokat többnyire Etelkára keresztelik. Ha semmi egyéb érdeme nem volna e regénynek, már az is elég érdeme, hogy ily forrongást, mozgalmat, buzgást idézett elő abban a magyar közönségben, mely anyanyelvével s irodalmával ez időben oly kevesett törődött.

Ime a regény meséje:

Világosvárott Árpád fejedelem jelenlétében, nagy ünnepélyek tartatnak. Az áldozásnál Etelka, Gyula kapitány leánya viszi a főszerepet, kibe egyszerre két levente lesz szerelmes: a bolgár fejedelem fia, Zalánfi s egy messze vidékről érkezett magyar lovag, Etele. Etelka az első szerelem teljes hevével ez utóbbihoz, az ismeretlen, titokzatos, daliás lovaghoz vonzódik,

kit Árpád is annyira megkedvel, hogy rögtön századosnak nevezi ki Gyula kapitány mellé. Etele és Etelka azután Kádár főpap közvetítése folytán többször találkoznak egymással s álmodoznak a jövőről. Csakhogy nagy baj támad. Etelét Huba vezér leánya, Világos is megszerette és ez igen befolyásos kisasszony Árpádnál. A fejedelemmel csakhamar hadnagygyá neveztetik ki Etelét s midőn ez a fejedelmi kegyet megköszönni Budára megy, Világos kisasszony már az udvarban várja, hogy hálójába keríthesse. A szilárd és tiszta érzelmeihez hű Etelével azonban semmiképpen nem boldogul. Így hát asszonyi eselhez, ármányhoz folyamodik. Ezeknek keresztülvitelével Rókát bizza meg, ki Árpád titkosa (ma: titkár!) s arról nevezetes, hogy eredetére tót, jellemére pedig olyan ember, a ki mindenkit megesal.

Míg ezek történnek, Árpád meghal s utána Zoltán fejedelem következik. Róka ennél is behizelgi magát s tovább szövi fonja ármányait. A fejedelemmel elhiteti, hogy Etele a magyarok ellen működik, úgy szintén Kádár, a tisztos főpap is. Etelét és Kádárt tehát azonnal elfogják. Azt is elhiteti Zoltánnal, hogy Etelka rossz erkölcsű lány, de Zoltán neje, Hanzár, nem ad hitelt a rágalmozó szavaknak s kéri férjét, hogy áruhába öltözve menjen el Világosvárra s győződjék meg személyesen a tiszta valóságról. Zoltán meg is győződik erről, Etelka teljes ártatlanságáról, Róka hazugságairól s hazamenet Szegeden elfogatja a vén gonosztevőt, Kádárt pedig kibocsáttatja börtönéből. Most már Etelka is feljön Budára s az udvar körében boldog napokat él; Eteléje visszanyeri szabadságát, Rókát pedig bűneinek bevallása után felnyársalják. Végül kiderül, hogy Etele fejedelmi sarj, Etelka pedig Árpád eltitkolt leánya. Még némi erőszakolt bonyodalom után, sok ármány, küzdelem, keserűség multával az ártatlanság teljesen diadalmaskodik s a regény boldog végét ér.

„Etelka“ 1788-ban jelent meg (Pozsonyban, Landerernél). Két év mulva (1790) már új regénynyel állott elő Dugonics, az „Arany Perecek“-kel, mely szintén nagy tetszéssel fogadtott. Meséje a következő: Barcsay Ákos fejedelemnek van egy rossz lelkű titkosa, Schelmajer, kit némileg tán azonosítani is lehet Lobkovitz-cal. Ez megszereti Macskási Mihálynak, a feje-

delem kincstartójának leányát, Juliannát s mivel ez szerelmét visszautasítja, ármányt sző az egész Macskási család ellen. Először is kideríti, hogy Macskási Mihály a rábizott vagyonból tízezer forintot sikkasztott; ezért börtönre vették; aztán Julianna megaláztatására Kálmán, szerémi herceg nevében, a fejedelmi udvarhoz intézett levelet kohol, melyben ez bizonyos, az udvarnál elveszett arany karpereceket követel.

Schelmajer a karperecek ügyét becsületbeli kérdéssé emeli s Barsai rendeletet ad ki, mely szerint a pereceket kézrekerítő egyén tízezer forint jutalomban részesül, a tolvaj pedig halállal lakol. Ez irattal ráparancsol a „titkos“ két becsületes papfalvi parasztra, hogy fejesztés büntetése alatt Juliannát rögtön fogják el s kísérik be Kolozsvárra. De ez alatt Julianna már elhagyta a szülői házat s férfiöltönyben, Julius névvel, a fejedelem testvérének, Gyárfásnak remete-lakát keresi fel, hogy ennek segélyét megnyerve, atyja részére valahogy kegyelmet eszközhessen. Ugyanekkor vadászik e tájon a fejedelem s ennek huga, Vernika is. Ez utóbbi Gyárfás barlangjában a férfi öltözetben levő Juliannát megszereti s magával viszi a fejedelmi udvarba titkosának, de az ál-Julius — atyja sorsán nem könnyíthetvén — csakhamar kétségbeesetten hagyja el az udvart. Julianna fivére, Bálint is hasztalan könyörög a fejedelem előtt s így ő is bujdosásra adja a fejét. Az erdőben találkozik hugával, ki megesketteti Bálintot, hogy atyjok érdekében mindenre vállalkozik s előadja kétségbeesett tervét, hogy t. i. őt (mint akinek a gyanus karperecek valósággal birtokában vannak) Bálint köttözze meg, a jutalmul kitűzött tízezer forintot vegye fel s atyját huga életével váltsa ki. Bálint erre természetesen nem akar ráállani sőt huga helyett magát ajánlja. A nemes vetély közben Náthán, a fejedelem udvari zsidója arra megy, gyanúja támad a keresett karperecek iránt, parasztokat csodít elő s Juliannát el akarja fogatni. Ekkor Bálint, minthogy az elfogatást már nem lehet kikerülni, megkötözi hugát s Kolozsvárra kíséri. Vernika mindent elkövet, hogy Juliannát megmentse, de mind hiába s Julianna a siralomházba jut. Elérkezik a kivégzés gyásznapija is, Julianna már fenn van a verpadon, a bakó már sujtani készül, de egyszerre megjelenik Kálmán, a szerémi herceg

s a kivégzést meggátolja; a gyásznapi ünnep lesz, mert a herceg fölfedezi, hogy Julianna neki édes testvére, a karpereceket is ő adta neki atyja kiváltására s most azért jött, hogy nővérét magával vigye Szerembe. Schelmajer, a gonosz de megtérő titkos száműzetésre, Náthán zsidó ötven botra ítéltetik, Macskási pedig kiszabadul a börtönből.

Még egy eredeti tárgyú regénye van Dugonicsnak, egyuttal ez a regénye a legterjedelmesebb is: „Jolánka“ (két kötet 1803—4. Pozsony és Pest, Landerer.) „Jolánka“ folytatása „Etelká“-nak. Új regény a régiből tovább szöve. Meséje regeszzerűbb, bonyolultabb mint az előbbieké, sőt egy-egy jelenete közel áll a tündérieshez. A fő-théma különben ebben is az, a mi a másik kettőben. Küzdelem, kaland, viszály után az igazak boldogsága. Hősei, hősnői megpróbáltatásokon mennek keresztül. Teljesen megfelelnek regénybeli kötelességeiknek, ha jók és erkölcsösek. Mesék a irodalom gyermek-korát élő közönség számára. Ezek a regények egy vonalnyival sem állanak alantabb mint a közönség ízlése. Nincs bennök lélektani igazság és következetesség; sem természetes helyzetek, sem egészséges és jellemzetes dialógok, mert eddigelé még a közönségnek sincs ezekhez igénye — kielégítik az egyszerű kézzel szőtt mesék, a pusztá történetek s így Dugonics vetélytársztalanul működik e téren jó ideig, ő az egyedüli, a ki e korban az összes nemzetnek dolgozik, a ki a nép nyelvét (bár durvaságaival együtt) bevonta az irodalomba, megtalálva neki a kellő formát, nem úgy, mint Baróti Szabó Dávid, a ki ugyanekkor a magyar társadalomból vett életképeket classikai alakok nyügei közt mutogatta be a közönségnek hatástalanul.

Az itt ismertetett regények voltak Dugonics András főbb alkotásai. Idegen tárgyú, vagy kevésbé nevezetes regényei, a következők: „Gyapjas Vitézek“ (az Argonauticon átdolgozása) két kötetben (1794.) „A Szerecsének“ (A Gyöngyösi-féle Karikleá prózai átdolgozása) két könyvben (1798.) „Cserei, egy honvári herceg“ (1808.)

A XVIII-ik század végén, úgy ahogy, megalakult a magyar Thalia is Budán és az írók jobbjai fennen hirdették a színjátékok szükségességét. Az ország nagy részében igen el voltak terjedve

a német színészek : most elérkezett az idő, hogy ezek helyét is elfoglalja a magyar. Minden, hazája sorsát s nemzetisége ügyét szíven viselő magyar meg volt arról győződve, hogy ez ébredő korszakban a színházaknak valóságos missiójuk van; rendkívüli szolgáltatásokat tehetnek, a minthogy tettek is. Budán Kelemen László társulata működött, fölváltva adva elő eredeti és fordított színműveket. Eredeti színműveink nem voltak egyebek, mint egyszerű s kezdetleges kísérletek. Az írók nem ismerték a színpadot s ép oly kevésbé foglalkoztak a dráma elméletével. Történeteket irtak párbeszédekben. Ennyi volt az egész. S a jó közönség megelégedett a puszta mesékkel, ép úgy mint a regényekben megelégedett magával a történettel. Az izlés nem volt kényes, mert nem volt kiművelve. A színpad új volt s maga ez a körülmény is elég érdekessé tudta tenni. Az írók (sok jóakarattal és kevés tehetséggel) derűre-borura irták a színműveket s a színészek sohasem szorultak meg új darab dolgában. Maga Dugonics is (a színház rendkívüli kedvelője) látva, hogy „Etelkát“-jából s az „Arany perecek“-ből színműveket készítenek mások, csakhamar színművek írására határozta el magát s 1794—95-ben két kötet színművet adott ki „Jeles történetek“ címmel, melyek közül többet elő is adtak Budán és másutt.

A „Jeles történeteket“ négy színdarabot foglal magában. Ezek a következők : „Toldi Miklós,“ „Etelka Karjelben,“ „Bátori Mária“ és „Kun László.“ Ne gondoljuk, hogy eredeti magyar darabok, bár címök után ítélve könnyen azt hihetnők. Egytől-egyig idegen művek átdolgozásai, még pedig akként, hogy csak a színhely s az egyes nevek vannak megváltoztatva bennök. Dugonics nem tűri az idegent, a külföldit s megmagyarosítja alakjait. De fájdalom csak a külsőségben, a névben — lényegben nem bírja ezt megtenni. A szellem idegenszerű marad az átalakításban.

Toldi Miklós nem a mi Toldink, csak egy középszerű korfűi történet ártatlan hőse, a kit az orránál fogva vezet környezete s a kibén nevén kívül nincs semmi a magyar nemzeti tulajdonságokból. Egy dialogizált mese, a bonyodalom minden érdekessége nélkül s a színpadi élet teljes hiányával. Drámai alakítás-

ról szó sincs benne. Mai napság ránk nézve nem egyéb, mint curiozum.

„Etelka Karjelben“ című színművének a meséje következő :

Etele, feleségét, a regénybeli Etelkát Magyarországból Karjelbe vivén, két év múlva gyanakodni kezd ennek erkölcsére s annyira indulatba jön, hogy dühében egy egész évig hajókáz a „báltai“ tengeren s midőn visszatér : nem találja Karjelben Etelkát, mert ez meg urát keresni szintén tengerekre szállt, hajótörést szenved s végül egy vad szigetre kivetődik. Most már végkép elhiszi Etele, hogy felesége hűtelen lett hozzá s valamely ismeretlen vitézzel megszökött. Bujában, keserűségében 16 (mondj : tizenhat) évig hajókáz fiaival föl-alá a báltai tengeren, míg végre egy vad szigetnél kiköt. Ezen a szigeten van Etele felesége Etelka is már tizenhat év óta Kréka leányával. És itt kezdődik el a tulajdonképeni színdarab. Apró, színtelen, érdeknélküli össze-vissza jelenetek és fölösleges kitérések egész halmaza után (melyeknek összege négy szakaszra terjed s melyeknek lefolyása alatt a mű központi személye semmi egyebet nem tesz, mint „gyűlöli az asszonyokat“) : kiderül a tiszta valóság, hogy t. i. Etelka teljesen ártatlan s ez a tizenhat évig tartó szenvedés tökéletesen fölösleges volt.

Nem tudjuk : minő hatással adták elő a budai színészek, de annyi bizonyos, hogy Dugonics „Jeles történetei“-nek határozottan ez a leggyengébb darabja. A szétszilált mese, a minden ok nélkül ki- s beszaladgáló alakok, a styl költőietlensége, sőt szárazsága és lapossága, végre a lélektan teljes hiánya : oly hibák, melyet kétségkívül csak siettették „Etelka“ letünését a színpad deszkáiról.

Nem sokkal több elnézéssel s dicsérettel szólhatnánk „Kun László“ című színművéről sem. Ez is idegen tárgyú s idegen zamatu, ép oly kevés életrealitással mint az előbbiek. Összes érdeme, hogy itt-ott a nyelv jellemzetessé lesz.

De „Bátori Mária“-ja (bár szintén idegen minta után készült) már egészében számbavehető munka s részleteiben néha megkapó. A színészek és a közönség is megérezte, hogy ez „derekabb dal, mint a többiek,“ minek legfőképp az a bizonyossága,

hogy Bátori Mária sokáig tartotta magát a színpadon s még századunk harmincas éveiben is javában játszották és hallgatták.

Ime, rövidre vonva, tulajdonképeni meséje: Kálmán király nem akarja, hogy fia, István, Bátori Máriát nőül vegye s szövethelve udvarával ármányos embereivel Máriát megöleti.

Szép jelenete (együttal a darab fény pontja) midőn Szemerédi hirül adja Istvánnak, hogy Máriát meggyilkolták.

„István: Mit? Meggyilkoltatt? — No, most már vehetek egy kis lélegzetet. — Ime, Mária meggyilkoltatt. És én itt élek. Bizony rendes dolog. Azt mondád Szemerédi: Mária meggyilkoltatt? Meggyilkoltatt tehát? Oh egek fényei! Csak ti vagytok, a kikkel nem birkózhatom. A többi teremést összetöröm. Egész testem rázkódik.

Szemerédi: Ezzel árt magának, nem használ.

István: Nem ártok magamnak, Szemerédi. Sőt láttad, uj erőre kapok. Mert ama régi, szerető István immár Mariával a koporsóban vagon: ott nyugszik csöndességben. De ama boszuálló István, ime testestül-lelkestül itt van. Meggyilkoltatt tehát? Kicsoda Mariának gyilkosa?

Szemerédi: Kérem hercegségedet: mérsékelje meg magát.

István: Kicsoda Mariának gyilkosa?

Szemerédi: . . . Megengedte a király . . .

István: Elég. Egy szót se többet. Tudok mindeneiket.

Szemerédi: Kérem hercegségedet: a királyné javallására távozzon el innét és menjen egyenesen Budára.

István: Mária meggyilkoltatt! — Meggyilkoltatt? Meg-é? Ezt senki se megrészélhette tenni! Még is meggyilkoltatt! Oh, igenis! Oda lett!

Szemerédi: Menjünk uram Budára.

István: Hol van Mária?

Szemerédi: Leányvárott, uram.

István: Egyenesen Leányvárra tehát.

Szemerédi: Budára, uram. Bizonyosan jobb lesz.

István: Mária! Én téged elhagytalak. Védelmehzettek volna, de én téged elhagytalak. Már tehát elhagylak tégedet is, minden világi öröm. Te világi nyugodalom, örök búcsút tőled is! Te Mária halálának csöndes gondolatja, távozz, szakadj el én tőlem! De te, boszuállítás, isten nyila és mérég! legyetek utazótársaim. Gyujsatok lángot minden tagjaimban. És ha egyszer Máriának halálát megboszultam: porrá égéssetek engem is. Hol van Mária? . . .“

E kis jelenetből is látszik, hogy Dugonics már ügyelt a színi helyzetekre s a lélektani festésekre is gondot fordított. Az indulatok számára megtalálja a nekik megfelelő szaggatott és jellemzetes nyelvet s így Bátori Mária a korabeli jobb darabokkal bátran kiállja a versenyt.

Egyéb művei közt megemlítjük Dugonicsnak a „Tudakosság két könyve“ című munkáját, mely a második kiadás alkalmával (1798) négy könyvre szaporodott s melyben a betüvetés (algebra), a földmérés (geometria), a háromszögellések (trigonometria) és csucsos szeletek (sectiones conici) törvényeit fejtegeti tanítványai előtt magyar nyelven! Nagy dolog volt ez akkor. Ilyen elvont tudományt, mint a minő a mennyiségtan, magyar nyelven ismertetni. Az olvasóhoz szerzőnk maga is így szól: „én előttem a jeget senki meg nem törte: töretlen uton vezetlek.“ Ez is uttörő munka s ezt is a hazafiság sugallja Dugonicsnak, mert a II. József-féle majusi rendelettel szemben meg akarja mutatni, hogy a magyar nyelv elvont tudományok ismertetésére is alkalmas, hogyne lenne hát hivatalos nyelvül használható?!

Még meg kell említenünk, hogy történelmi művek írásával is foglalkozott, de ezekben kevésbé volt szerencsés, mert a történetet is átszötte a regénynyel. Jóhiszeműleg, kritika nélkül fogadott el minden adatot s hazafias buzgósága, tulságos magyar érzelve nem egy tévedésre vezette. Ilynemű munkái a következők: „Római történetek“ (Pozsony és Pest, Landerer, 1800. 475 lap.) „A Magyarok uradalmak mind a régi, mind a mostani időkben.“ (U. o. 1801. 180 lap.) „Szittyai történetek“ két kötet (1806—1808.) „Radnai történetek.“ (Szeged 1810.) „Nevezetes hadivezéreik.“ (Pest. Trattner, 1817. 220 lap.)

A „Magyar Példabeszédek és Jeles Mondások“ című gyűjteménye csak halála után jelent meg (1820) két kötetben (összesen 600 lap) Szegeden, Karácsonyi Chrysostom Ince rendtársának buzgólkodása folytán, szerzőnk arcképével s csinosan irt életrajzi vázlatával. Negyven évi kutatás, jegyzetelés gyümölcse, itt-ott az egyes közmondások keletkezési történetével; oly becses munka, mely a magyar népszellem ismertetésére állandó adalék.

Ily sokoldalú működés annyi nemesítő hatással mint a mennyit e művek nagy része felmutathat: oly dicsőség, mely Dugonics nevét bizvást megvédi a feledéstől s emlékének joggal követel az utóvilágtól hálát és kegyeletet.

VI.

Befejezés.

Dugonics írói működése nem annyira fényes mint hasznos. Ama szerencsés írók közé tartozott, kik az irodalom feladatát teljesen megértették. Az ő kezében az irodalom fegyver volt. A nemzeti szellemnek, ha nem is művészi, de minden eddigi formánál megfelelőbb formát talál s messze terjedő körre hat vele.

A mi műveinek értékét illeti, itt pusztán irodalom történeti, vagy csak kizárólagosan szépészeti mérvvel be nem érhetjük. Értékek valódi mérve szigorú s elválaszthatatlan összefüggésben áll ama korrallal, melyben az íróknak a kezdet óriási nehézségeivel kell megküzdeniök, hogy lehetővé tegyék a későbbi vívmányokat és diadalokat. És így Dugonics dolgozatai a szó legteljesebb s legnemesebb értelmében irányművek, melyek, mint láttuk, irányuk céljának tökéletesen meg is feleltek. Ha Dugonicsnak külön tudós szakmát akarnánk kijelölni — írja egyik bírálója — azt mondhatnók, hogy ő magyar régiség buvár; de olyan, a ki régészeti kincseit nem holt ismeretekként gyűjti és őrzi, hanem azokat, mintegy aprópénzre váltva, közforgalomba bocsátja s közvetlenül a valóságos életre alkalmazza. Az emberek azt hiszik, hogy csupán gyönyörködnek munkáiban, pedig tanulnak is belőle. Regényeket vélnek olvasni s ime, fogékonyságot nyernek a nemzeti élet nyilatkozatai iránt. A nemzetietlen, idegen befolyás ellen a nemzeti visszahatás szelleme soha és sehol addig oly határozottan és határozatosan nem hallatta tiltakozó szavát, mint az ő műveiben. Lángbuzgalmában mindent magyarrá szerzett volna átbüvílni: ebből a buzgalomból támadnak legnagyobb erényei és legkirívóbb tévedései.

Munkái értékének megítélésénél szigorúan szemünk előtt kell tartani ama kort, melynek számára írt s ha ezt megteszszük, ha az a kor, a maga társadalmával, izlésével, erkölcsével, szokásaival mint történelmi háttér áll e művek mögött: úgy lehetetlenség nem látnunk, hogy irodalmunk ujjaszületése alkalmával Dugonics a nemzeti ébredés egyik leghatalmasabb tényezője, e nagy harcnak egyik legjelesebb harcosa volt, munkáiban pedig a nemzeti érzés- és gondolkozásmódnak legbuzgóbb, legszerencsésebb érvényesítője s így amellet, hogy az irodalomtörténetben kiváló hely illeti meg: működésének s hatásainak egésze egyik szép lapját fogja tenni mindenkor a magyar művelődés-történetnek is. Ez az ő el nem vitatható, marandó értéke.

A mi végül tágasb értelemben vett hatását illeti: ez áldásos és gyümölcsöző volt mind az irodalomra, mind a nemzetre. Inkább szerették őt, mint bámulták és boldog az az író, a kit szeretnek. Művei az irodalomban forrongást idéztek elő s ime napról-napra szaporodik azok száma, kiket a nemes példa meghódít s kik tehetségüket az irodalomnak szentelik.

Egész sereg alakul, a nyelvért, a nemzetiségért küzdök szent serege.

És a hol ily mozgalom támad, ott életnek is kell lennie! E buzdulás termő és teremtő anyagokat hullámoztat árajain: a mi salakos, a mi még kezdetleges, majd kipusztul belőle. Csokonai lángelméje már kiemeli, fennenragyogtatja a népies nyelv gyöngyeit s ezekkel felszállnak a mélyből a tisztultabb népies alakok is. És utána új küzdelmek, az eszmék és gondolatok mint messzebb-messzebb gyűrűző háborgásai után megjön a szinompázó, dús, teljes virágzás kora!

Az első lépés nyoma már alig látszik a küzdőtér homokján; a hir szellője alig zengi már a kezdők neveit: — ama nemesen buzgó erők hatásokká váltak, e hatások új harcok szülőivé, régi eredmények új okokká s egykori erények, tévedések immár az irodalom fényes diadalaivá.

Igy terjed, bár közvetve, Dugonics irodalmi munkásságának hatása messze időkre; távolba vesző korából — jelenünkig s midőn így ítélünk fölötte, csak az igazságszeretet szavára hall-

gattunk s csak ama hálának tettünk eleget, mely kell, hogy a késő utód lelkét betöltse hazája multjának valódi jelesei iránt.

Midőn tehát műveit részben a multnak, részben (mint irodalom- és művelődés történeti kincseket) a történésznek, nyelvbúvárnak s írónak hagyjuk örökül: ugyanekkor legyünk rajta teljes erőnkkel, hogy a szellem, mely Dugonics munkáit belengi, mely oly termékenyítően hatott népünk érzületére s oly dicső győzelmek szülője lett: ne hagyjon el bennünket egy pillanatra sem; maradjon irodalmunk és közéletünk iránytűje mindörökre!

Vége.

Endrődi Sándor.